

INTRODUCCIÓ

El perquè de la filosofia

Árbol de sangre, el hombre siente, piensa, florece
y da frutos insólitos: palabras.
Se enlazan lo sentido y lo pensado,
tocamos las ideas: son cuerpos y son números.

OCTAVIO PAZ

Té cap sentit d'entestar-se avui, a les acaballes del segle XX o a començament del XXI, a mantenir la filosofia com una assignatura més del batxillerat? Es tracta d'una simple supervivència del passat, que els conservadors lloen pel seu prestigi tradicional però que els progressistes i les persones pràctiques han de mirar amb una impaciència justificada? Els joves, adolescents més aviat, fins i tot nens, poden treure l'aigua clara d'allò que a la seva edat deu ser per a ells un galimaties? No es limitaran, en el millor dels casos, a memoritzar unes quantes fórmules pedants que més tard repetiran com uns lloros? Potser la filosofia interessa a poca gent, a aquells que tenen vocació filosòfica, si és que una cosa així encara existeix, però en qualsevol cas aquests ja tindran temps de descobrir-la més endavant. Aleshores, per què l'hem d'imposar a *tothom* en l'educació secundària? Que no és una pèrdua de temps capriciosa i reaccionària, vist com estan de sobrecarregats els programes actuals de batxillerat?

El que és ben curiós és que els primers adversaris de la filosofia li retreien precisament el fet de «ser una cosa de nens», adequada com a passatemps formatiu en els primers anys, però impròpia d'adults fets i drets. Pensem, per exemple, en Calicles, que pretén de rebatre el parer de Sòcrates de «val més patir una injustícia que no pas causar-la». Segons Calicles, el que és vertaderament just, diguin el que diguin les lleis, és que els més forts s'imposin als febles, aquells que valen més als qui valen menys i els capaços als incapaços. La llei pot dir que és pitjor cometre una injustícia que no pas patir-la, però el que és natural és considerar pitjor patir-la que no pas cometre-la. La resta són escarafalls filosòfics, per als quals Calicles, ja adult, guarda tot el seu menyspreu: «La filosofia és certament, amic Sòcrates, una ocupació grata, si t'hi dediques amb mesura en els anys joves, però quan te n'ocupes més temps del que cal és la ruïna dels homes.»² Calicles no veu que aparentment hi hagi cap mal en el fet d'ensenyar filosofia als joves, tot i que considera el vici de filosofar un pecat ruïnós quan ja s'ha crescut. Dic «aparentment» perquè cal que recordem que Sòcrates el van condemnar a beure la cicuta acusat de corrompre els joves seduïnt-los amb el seu pensament i la seva paraula. Al capdavant, si la filosofia desapareixia del tot, per a petits i grans, l'enèrgic Calicles —partidari de la raó del més fort— no s'enduria pas cap gran disgust...

Si es volen resumir tots els retrets contra la filosofia en quatre paraules, n'hi ha prou amb aquestes: *no serveix per a res*. Els filòsofs s'entesten a saber més que ningú de tot l'imaginable, malgrat que en realitat només són uns xarlatans amics de la xerrameca vàcua. I aleshores, qui sap de debò allò que cal saber sobre el món i la societat? Doncs els científics, els tècnics, els especialistes, aquells que són capaços de donar *informacions* vàlides sobre la realitat.

2. *Gòrgies*, de Plató, 481c a 484d, Alpha.

En el fons els filòsofs s'entesten a parlar d'allò que no saben: Sòcrates mateix ho reconeixia així quan deia «només sé que no sé res». Si no sap res, per què l'hem d'escoltar, tant si som joves com si som madurs? El que hem de fer és aprendre d'aquells que saben, no pas d'aquells que no saben. Sobretot avui dia, quan les ciències han avançat tant i ja sabem com funcionen la majoria de les coses... i com en podem fer funcionar unes altres, inventades per científics estudiosos.

Així doncs, en l'època actual, la dels gran descobriments tècnics, en el món del microxip i de l'accelerador de partícules, en el regne d'Internet i de la televisió digital... quina informació en podem rebre, de la filosofia? L'única resposta que ens resignarem a donar és la que probablement hauria ofert el mateix Sòcrates: cap. Ens informen les ciències de la naturalesa, els tècnics, els diaris, alguns programes de televisió... però no hi ha informació «filosòfica». Com va assenyalar Ortega, esmentat abans, la filosofia és incompatible amb les *notícies* i la informació està feta de notícies. Molt bé, però, l'únic que busquem per entendre'ns millor nosaltres mateixos i el que ens envolta és informació? Suposem que rebem una notícia qualsevol, per exemple aquesta: un nombre x de persones mor diàriament de fam arreu del món. I nosaltres, un cop hem rebut la informació, preguntem (o *ens* preguntem) què n'hem de pensar, d'aquest fet. Buscarem opinions, entre les quals n'hi haurà algunes que ens diran que aquestes morts es deuen a desajustaments en el cicle macroeconòmic global, unes altres parlaran de la superpoblació del planeta, d'altres clamaran contra el repartiment injust dels béns entre posseïdors i desposseïts, o bé invocaran la voluntat de Déu o la fatalitat del destí... I no hi faltará alguna persona senzilla i càndida, el nostre porter o el quiosquer que ens ven la premsa, que comentarà: «En quina mena de món vivim!» Aleshores nosaltres, com si féssim de ressò però canviant l'exclamació per la interrogació, ens preguntarem: «Això: en quina mena de món vivim?»

No hi ha resposta científica per a aquesta darrera pregunta, perquè evidentment no ens conformarem amb respostes com ara «vivim al planeta Terra», «vivim precisament en un món on x persones moren diàriament de fam», ni tan solament si ens diuen que «vivim en un món molt injust» o «un món maleït per Déu a causa dels pecats dels humans» (per què és injust el que passa?, en què consisteix la maledicció divina i qui la certifica?, etc.). En un sol mot, no volem pas més informació sobre el que passa sinó saber què *significa* la informació que tenim, com l'hem d'interpretar i de relacionar amb d'altres informacions anteriors o simultànies, què comporta tot plegat pel que fa a la consideració general de la realitat en què vivim, com ens podem comportar o ens hem de comportar en la situació que ha estat establerta així. Aquestes són precisament les preguntes de què s'ocupa allò que anomenarem filosofia. Diguem que trobem tres nivells diferents d'enteniment:

a) la *informació*, que ens presenta els fets i els mecanismes primaris d'allò que passa;

b) el *coneixement*, que reflexiona sobre la informació rebuda, en jerarquitzant la importància significativa i busca principis generals per ordenar-la;

c) la *saviesa*, que vincula el coneixement amb les opcions vitals o valors que podem triar, intentant d'establir com podem viure millor d'acord amb el que sabem.

Penso que la ciència es mou entre el nivell a) i el b) de coneixement, i que en canvi la filosofia opera entre el b) i el c). De manera que no hi ha informació pròpiament filosòfica, però sí que hi pot haver coneixement filosòfic i ens agradaria d'arribar al punt en què hi hagués també saviesa filosòfica. És possible d'aconseguir-ho, això? I sobretot: es pot *ensenyar*, això?

Busquem una altra perspectiva a partir d'un exemple nou o, per dir-ho amb més exactitud, fent servir una metàfora. Imaginem que ens situem al museu del Prado, davant d'un dels quadres més cèlebres que conté, *El jardí de les delícies* de Hieronymus Bosch, anomenat El Bosco. Quines maneres d'enteniment en podem tenir, d'aquesta obra mestra? En primer lloc, podem dur a terme una anàlisi fisicoquímica de la textura de la tela que va fer servir el pintor, de la composició dels diversos pigments que s'hi estenen al damunt o fins i tot podem fer servir els raigs X per tal de localitzar rastres d'altres imatges o esbossos amagats sota la pintura principal. Al capdavall, el quadre és un objecte material, una cosa entre les altres coses que pot ser pesada, mesurada, analitzada, esmicolada, etc. Però també és, ben segur, una superfície on, mitjançant colors i formes, es poden representar un cert nombre de figures. De manera que per entendre el quadre també es pot dur a terme l'inventari complet de tots els personatges i escenes que hi apareixen, tant se val que siguin persones, animals, engendres demoníacs, vegetals, coses, etc., i també podem deixar constància de la seva distribució en cada un dels tres cossos del tríptic. Això no obstant, tants ninots i meravelles no són merament gratuïts ni van aparèixer un dia perquè sí damunt la superfície de la tela. Una altra manera d'entendre l'obra serà deixar constància que el seu autor (els contemporanis del qual també s'hi referien amb el nom de Jeroen Van Aeken) va néixer el 1450 i va morir el 1516. Va ser un pintor destacat de l'escola flamenca, l'estil del qual, directe, ràpid i de tons delicats, marca l'acabament de la pintura medieval. Els temes que representa, tanmateix, pertanyen al món religiós i simbòlic de l'Edat Mitjana, tot i que interpretats amb una gran llibertat subjectiva. Una tasca pacient pot treure l'entrellat —o intentar treure'n l'entrellat— del contingut al·legòric de moltes de les seves imatges segons la iconografia de l'època; la resta bé es podria elucidar d'acord amb l'hermenèutica onírica de la psicoanàlisi de Freud. D'altra banda, *El jardí de les delícies* és una obra del període mitjà en la producció de l'artista, com *Les temptacions de sant Antoni* conservades al museu de Lis-

boa, abans que canviés l'escala de representació i la disposició de les figures en els seus quadres posteriors, etc.

Encara ens podríem imaginar una altra via per entendre el quadre, una perspectiva que no ignorés cap de les anteriors i que tampoc no en descartés cap, però que pretengués abraçar-les conjuntament en la mesura del possible, aspirant a comprendre'l en la seva *totalitat*. Des d'aquest punt de vista més ambiciós, *El jardí de les delícies* és un objecte material però també un testimoni històric, una lliçó mitològica, una sàtira de les ambicions humanes i una expressió plàstica de la personalitat més pregona del seu autor. Sobretot, és alguna cosa profundament significativa que ens interpel·la *personalment* a cada un d'aquells que el veiem tants segles després que el pintessin, que es refereix a tot el que sabem, fantasiegem o desitgem de la realitat, i que ens remet a les altres formes simbòliques o artístiques d'habitar el món, a tot allò que ens fa pensar, riure o cantar, a la condició vital que compartim tots els humans, tant vius com morts o que encara no han nascut... Aquesta darrera perspectiva, que ens mena des del que és quadre a allò que som nosaltres, i després a allò que és la realitat tota per retornar de nou al quadre mateix, serà l'angle de consideració que podem anomenar filosòfic. I és clar, hi ha una perspectiva d'enteniment filosòfic sobre cada cosa, no pas exclusivament sobre les obres mestres de la pintura.

Tornem una altra vegada a intentar de precisar la diferència essencial entre *ciència* i *filosofia*. El primer que salta als ulls no és pas allò que les distingeix sinó el que les fa semblants: tant la ciència com la filosofia intenten de respondre *preguntes* suscidades per la realitat. De fet, en els seus orígens, ciència i filosofia anaven plegades i només al llarg dels segles la física, la química, l'astronomia i la psicologia es van anar independitzant de la seva matriu filosòfica comuna. Actualment, les ciències pretenen explicar com estan fetes les coses i com funcionen, mentre que la filosofia més aviat se centra en què signifiquen per a nosaltres; la ciència ha d'adoptar el

punt de vista impersonal per parlar sobre tots els temes (fins i tot quan estudia les persones mateixes!), mentre que la filosofia sempre roman conscient que el coneixement té necessàriament un subjecte, un protagonista humà. La ciència aspira a conèixer què hi ha i què passa; la filosofia es posa a reflexionar sobre com compta per a nosaltres el que sabem que s'esdevé i el que hi ha. La ciència multiplica les perspectives i les àrees de coneixement, és a dir, fragmenta i especialitza el saber; la filosofia s'entesta a relacionar-ho tot amb tota la resta, intentant d'emmarcar els sabers en un panorama teòric que sobrevoli la diversitat des d'aquesta aventura unitària que és pensar, o sigui, ser humans. La ciència desmunta les aparences del que és real en elements teòrics invisibles, ondulatoris o corpusculars, matematitzables, en elements abstractes inadvertits; sense ignorar ni menysprear aquesta anàlisi, la filosofia rescata *la realitat humanament vital del que és aparent*, en la qual transcorre la peripècia de la nostra existència concreta (per exemple: la ciència ens revela que els arbres i les taules estan compostos d'electrons, neutrons, etc., però la filosofia, sense minimitzar aquesta revelació, ens torna a una realitat humana entre arbres i taules). La ciència busca sabers i no pas simples suposicions; la filosofia vol saber què comporta per a nosaltres el conjunt dels nostres sabers... i fins i tot si són sabers veritables o ignoràncies disfressades! Perquè la filosofia sovint es pregunta principalment sobre qüestions que els científics (i per descomptat la gent corrent) donen per suposades o evidents. Ho apunta bé Thomas Nagel, actualment professor de filosofia en una universitat de Nova York: «L'ocupació cabdal de la filosofia és qüestionar unes quantes idees molt comunes que tots plegats fem servir cada dia sense pensar-hi i aclarir-les. Un historiador es pot demanar què va passar en un moment determinat del passat, però un filòsof demanarà: què és el temps? Un matemàtic pot investigar les relacions entre els nombres, però un filòsof demanarà: què és un nombre? Un físic es demanarà de què són fetes els àtoms o què explica la gravetat, però un filòsof demanarà: com podem saber que hi ha alguna cosa fora de les nostres ments?»

Un psicòleg pot investigar com els nens aprenen un llenguatge, però un filòsof demanarà: per què una paraula significa alguna cosa? Qualsevol es pot demanar si està malament esquitllar-se al cinema sense pagar, però un filòsof demanarà: per què una acció és bona o dolenta?»³

En qualsevol cas, tant les ciències com les filosofies contesten preguntes suscidades pel que és real. Ara bé, a aquestes preguntes les ciències els ofereixen *solucions*, és a dir, contestes que satisfan de tal manera la qüestió que es planteja que l'anul·len i la dissolen. Quan una contesta científica funciona com a tal ja no té sentit d'insistir en la pregunta, que deixa de ser interessant (un cop ha quedat establert que la composició de l'aigua és H₂O, ens deixa d'interessar continuar preguntant per la composició de l'aigua i aquest coneixement deroga automàticament les altres solucions proposades per científics anteriors, malgrat que obre la possibilitat d'interrogants nous). En canvi, la filosofia no brinda solucions sinó *respostes*, que no anul·len les preguntes però ens permeten de viure-hi racionalment encara que ens les continuem plantejant una vegada rere l'altra: per moltes respostes filosòfiques que coneguem de la pregunta que inquereix sobre què és la justícia o què és el temps, no ens deixarem de preguntar mai pel temps o la justícia ni descartarem com a ocioses o «superades» les respostes donades a aquestes qüestions per filòsofs anteriors. Les respostes filosòfiques no resolen les preguntes del que és real (tot i que de vegades alguns filòsofs ho han cregut així...) sinó que més aviat conreen la pregunta, fan ressaltar el que és essencial d'aquest preguntar i ens ajuden a continuar demanant-nos, a preguntar cada vegada millor, a humanitzar-nos en la convivència perpètua amb la interrogació. Perquè, què és l'home sinó *l'animal que pregunta* i que continuarà preguntant més enllà de qualsevol resposta imaginable?

3. *What does it all mean?*, de T. Nagel, Oxford University Press, Oxford.

Hi ha preguntes que admeten solució satisfactòria i aquestes preguntes són les que es fa la ciència; unes altres ens sembla que és impossible que arribin a ser mai totalment resoltes i respondre-les —sempre insatisfactòriament— és l'afany de la filosofia. Històricament ha passat que algunes preguntes van començar essent competència de la filosofia —la naturalesa i el moviment dels astres, per exemple— i més tard van passar a rebre una solució científica. En altres casos, qüestions aparentment resoltes científicament van tornar després a ser tractades des de noves perspectives científiques, estimulades per dubtes filosòfics (el pas de la geometria euclidiana a les geometries no euclidianes, per exemple). Destriar quines preguntes avui sembla que pertanyin al primer grup i quines al segon és una de les tasques crítiques més importants dels filòsofs... i dels científics. És probable que uns aspectes determinats de les preguntes de les quals avui s'ocupa la filosofia demà rebin una solució científica, i és ben segur que les solucions científiques futures ajudaran decisivament en el replantejament de les respostes filosòfiques venidores, com tampoc no fóra la primera vegada que la tasca dels filòsofs hagués orientat la inspiració d'alguns científics o els l'hagués donada. No cal pas que hi hagi oposició irreductible, ni encara menys menyspreu mutu, entre ciència i filosofia, com pensen els mals científics i els mals filòsofs. De l'únic que podem estar segurs és que ni a la ciència ni a la filosofia els mancaran *mai* preguntes que hauran d'intentar de respondre...

Però hi ha una altra diferència important entre ciència i filosofia, que ja no es refereix pas als resultats de totes dues sinó a la manera d'arribar-hi. Un científic pot fer servir les solucions trobades per científics anteriors sense necessitat de recórrer ell mateix tots els raonaments, càlculs i experiments que van menar a descobrir-les; ara bé, quan algú vol filosofar no en pot tenir prou acceptant les respostes d'altres filòsofs o citant-ne l'autoritat com a argument incontrovertible: cap resposta filosòfica no li serà vàlida si no torna a recórrer ell mateix el camí traçat pels seus antecessors o en prova un de nou

basat en aquestes perspectives alienes que haurà hagut de considerar personalment. En un sol mot, l'itinerari filosòfic ha de ser *pensat* individualment per cadascú, malgrat que parteixi d'una tradició intel·lectual molt rica. Els assoliments de la ciència estan a disposició de tothom qui els vulgui consultar, però els de la filosofia només serveixen a aquell qui es decideix a meditar-los ell mateix.

Dit d'una manera més radical, no sé si excessivament radical: els avenços científics tenen com a objectiu millorar el nostre coneixement col·lectiu de la realitat, mentre que filosofar ajuda a transformar i a ampliar la visió personal del món de qui es dedica a aquesta tasca. Algú pot investigar científicament per algú altre, però no pot pensar filosòficament per un altre... encara que els grans filòsofs ens hagin ajudat tant a tots a pensar. Potser hi podríem afegir que els descobriments de la ciència fan més fàcil la tasca dels científics posteriors, mentre que les aportacions dels filòsofs fan cada vegada més complex (tot i que també més ric) l'afany d'aquells qui es posen a pensar després d'ells. Probablement per això Kant va observar que no es pot ensenyar filosofia sinó només a filosofar: perquè no es tracta de transmetre un saber conclòs per uns altres que qualsevol es pot aprendre com aquell qui s'aprèn les capitals d'Europa, sinó d'un *mètode*, és a dir, un camí per al pensament, una manera de mirar i d'argumentar.

«Només sé que no sé res», comenta Sòcrates, i es tracta d'una afirmació que cal prendre —a partir del que Plató i Jenofont van explicar sobre qui la va proferir— d'una manera *irònica*. «Només sé que no sé res» s'ha d'entendre com: «No em satisfà cap dels sabers dels quals vosaltres esteu tan cofois. Si saber consisteix en això, jo no dec saber res, perquè en les vostres certeses hi veig objeccions i falta de fonament. Però, si més no, sé que no sé, és a dir, que trobo arguments per no refiar-me d'allò que comunament s'anomena saber. Potser vosaltres sabeu veritablement tantes coses com sembla

i, si és així, hauríeu de ser capaços de respondre les meves preguntes i aclarir els meus dubtes. Examinem plegats el que se sol anomenar saber i rebutgem tot allò que els pretesos experts no puguin posar a recer de la ventada de les meves interrogacions. No és pas el mateix saber de debò que limitar-se a repetir allò que comunament es té per sabut. Saber que no se sap és preferible que considerar com a sabut el que no hem pensat a fons nosaltres mateixos. Una vida sense examen, és a dir, la vida de qui no sospesa les respostes que se li ofereixen per a les preguntes essencials ni intenta de respondre-hi personalment, no paga la pena de viure's.» O sigui que la filosofia, abans de proposar teories que resolguin les nostres perplexitats, s'ha de quedar perplexa. Abans d'oferir les respostes veritables, ha de deixar clar per què no la convenen les respostes falses. Una cosa és saber després d'haver pensat i discutit, una altra de molt diferent és adoptar els sabers que no discuteix ningú per no haver de pensar. Abans d'arribar a saber, filosofar és *defensar-se* d'aquells que es pensen que saben i no fan altra cosa que repetir els errors d'altri. Encara més important que establir coneixements és ser capaç de criticar el que coneixem malament o que no coneixem malgrat que ens pensem que ho coneixem: abans de saber per què afirma allò que afirma, el filòsof ha de saber com a mínim per què dubta d'allò que afirmen els altres o per què no es decideix a afirmar al seu torn. I aquesta funció negativa, defensiva, crítica, ja té un valor en ella mateixa, encara que no anem més enllà i encara que en el món dels que es pensen que saben el filòsof sigui l'únic que accepta el fet de no saber però, si més no, coneix la seva ignorància.

Ensenyar a filosofar encara, a les acaballes del segle xx, quan tothom sembla que només vol solucions immediates i prefabricades, quan les preguntes que s'aventuren cap a l'insoluble són tan incòmodes? Plantegem la qüestió d'una altra manera: que potser no és *humanitzar* plenament la tasca cabdal de l'educació?, que hi ha una altra dimensió més pròpia-ment humana, més necessàriament humana que la inquietud

que des de fa segles porta a filosofar?, l'educació en pot prescindir i continuar essent humanitzadora en el sentit lliure i antidogmàtic que necessita la societat democràtica en què volem viure?

D'acord, acceptem que cal intentar ensenyar filosofia als joves o, més ben dit, ensenyar-los a filosofar. Però, com es pot dur a terme aquest ensenyament, que no pot ser sinó una invitació que cadascú filosofi per ell mateix? I abans de res: per on hem de començar?